

Ks. PETER MLYNARČÍK SDB
VŠZaSP sv. Alžbety, Žilina (Slovakia)

ZNACZENIE MYŚLI FILOZOFICZNEJ JOSEFA TVRDEGO (1877-1942)

Początek XX wieku cechują nowe odkrycia w dziedzinie nauk przyrodniczych i humanistycznych. W ich wyniku nauka znalazła się w centrum zainteresowania społecznego. Także na słowackiej i czeskiej scenie filozoficznej pojawiają się pierwsze próby filozoficznego opracowania fenomenu nauki. Związane są one z ideami pozytywizmu. Jednym z prekursorów tego ruchu był T. G. Masaryk (1850-1937). Po swoim powrocie z emigracji do Pragi¹ stał się kluczową postacią życia filozoficznego i politycznego w kraju.

Do grona jego uczniów należy filozof Josef Tvrdý². Podczas najbardziej wydajnego okresu swojego życia wykładał na wydziale filozoficznym w Bratysławie. Dlatego można go zaliczyć także do grona postaci pośredniczących między czeską i słowacką kulturą filozoficzną. Jako przedstawiciel prądu neopozytywizmu i realizmu, w swojej myśli filozoficznej podkreślał rolę nauk przyrodniczych³.

Niniejszy artykuł podejmuje próbę podkreślenia znaczenia filozofii Josefa Tvrdego w odniesieniu do filozofii współczesnej i filozofii czasów międzywojennych. Zrazem podsumowane zostaną ważne reakcje filozoficzne na jego twórczość w kraju i za granicą. Pod względem źródeł opracowanie opiera się przede wszystkim o dokumenty historyczne dotyczące J. Tvrdego i o jego prace drukowane⁴.

Podstawowym wyróżnikiem filozofii Tvrdego są jej odniesienia do nauki. Dlatego wielu autorów zalicza tę filozofię do różnych odmian filozofii pozytywi-

¹ W1918 roku Słowacja i Czechi odzyskały niepodległość narodową i T. G. Masaryk przyjął funkcję pierwszego prezydenta wspólnego państwa.

² Josef Tvrdý (1877-1942) – czeski filozof, pedagog, w latach 1932-1933 dziekan Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie. Rozszerzył pozytywizm o kwestie ontologiczne, holizm i strukturalizm. Wprowadził do filozofii krajowej pojęcie emergencji i tematy filozofii krajów słowiańskich. Najważniejsze prace: *Filosofie náboženství* - 1921, *Teorie pravdy* - 1929, *Filosofie u Slovanů* - 1929, *Nová filosofie* -1932, *Průvodce dějinami evropské filosofie* - 1933, *Logika* - 1937.

³ Por. V. Bakoš, *Česká filozofia na Slovensku*, w: *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*, red. tenže s. 262-281.

⁴ Wszystkie materiały dotyczące osoby J. Tvrdego uporządkował PhDr. Jiří Pulec w katalogu pod nazwą *Josef Tvrdý (inventár)*, ułożonym w Archiwum Uniwersytetu Masaryka w Brnie z 1992 roku. Zbiór składa się z 27 paczek z teczkami.

stycznej. Choć sam Tvrđy temu nie zaprzeczał, to jednak był świadom swojego przekraczania granic ortodoksyjnego pozytywizmu, ponieważ nie odrzucał metafizyki. W swoich poglądach utrzymywał pewną równowagę: filozofię uprawiał z punktu widzenia najszerzej całości i zarazem podporządkował poznanie filozoficzne kryteriom krytycyzmu naukowo- racjonalnego⁵.

Oceny filozofii Tvrđego często cechowała skrajność. Problem eklektyzmu w filozofii Tvrđego poruszył jego uczeń B. Zbořil. Stwierdza, że powierzchowne oceny myśli Tvrđego jako mało oryginalnego wynikają z faktu, że skrupulatnie i otwarcie cytował wszystkich filozofów, u których znalazł inspiracje dla swojego myślenia⁶. W nowszych badaniach V. Bakoš odnotowuje erudycję filozoficzną Tvrđego i krytyczne nawiązanie do poglądów innych autorów. Zarazem jednak zarzuca mu eklektyzm⁷. W przekonaniu Tvrđego, filozof powinien patrzeć na problemy z punktu widzenia ewolucji myśli filozoficznej. Oznacza to, że powinien wychodzić z filozoficznych prądów przeszłości. Otwarte pozostaje zaś pytanie, czy potrafi to robić w sposób oryginalny, czy stare zagadnienia rozpatruje w nowym świetle. Do tej kwestii przyjdzie jeszcze wrócić.

1. POSTRZEGANIE FILOZOFII TVRĐEGO W KRAJU

Obraz tego, jak była postrzegana filozofia Tvrđego przez środowisko filozoficzne w kraju, można do pewnego stopnia odtworzyć na podstawie prac poświęconych jubileuszowi 50- i 60-lecia autora. Takich informacji dostarczają recenzje, notatki ze spotkań filozofów i ogólne publikacje poświęcone filozofii krajowej.

Ogólnie filozofia Tvrđego została określona przez socjologa I. A. Bláhu i innych filozofów jako umiarkowany pozytywizm, tworzący całkowity system (filozofia praktyczna – połączona z życiem), a także przedłużenie filozofii Masaryka i Krejčígo⁸. Największy rozgłos uzyskały następujące prace Tvrđego: *Teorie pravdy* – 1929, *Nová filosofie* – 1932 i *Logika* – 1937. W pierwszej z nich ceniono krytyczno-realistyczne podejście przy budowaniu teorii prawdy (przede wszystkim pojęcie obiektu) i rozumienie filozofii jako dyscypliny podstawowej przy rozwiązywaniu problemów poza granicami nauk normatywnych. Zarazem zarzucano Tvrđemu polemiczne nastawienie przede wszystkim do pojęcia ewidencji i włączanie pojęcia wiary do epistemologii⁹.

⁵ Por. J. Tvrđy, *Problém skutečnosti u Davida Huma, a jeho význam v dějinách filosofie*, Filozofická fakulta, Brno 1925, s. 84.

⁶ Por. B. Zbořil, *Předmluva k II. vydání. Život a dílo Josefa Tvrđého*, w: J. Tvrđý, *Průvodce dějinami evropské filosofie*, Komenium, Brno 1947, s. 5.

⁷ Por. V. Bakoš, *Filozofické dílo Josefa Tvrđého*, w: *Filozofické myšlení na Slovensku v mezivojnovom období*, red. V. Bakoš, Veda, Bratislava 1988, s. 34; tenże, *Filozofická tvorba Josefa Tvrđého*, s. 29.

⁸ Pogląd ten prezentował J. Fischer w artykule poświęconym 50-leciu Tvrđego (J. Tvrđý, *Z prozatímních stručných poznámek*, Archiv MU, Brno, E.j.1, č.19, 31a.), Peter Vajčík, który wpływ Masaryka widzi w zainteresowaniu Tvrđego codziennym życiem i jego wymogami - P. Vajčík, *Univ. Prof. Dr. Jozef Tvrđý 60-ročný*, *Pedagogický sborník* 4(1937), s. 210.

⁹ Por. L. Rieger, *Profesoru Tvrđému k šedesátinám*, *Česká mysl* XXXIII(1937)5, s. 257-286. Por.

Druga praca – *Nová filosofie* była odbierana przez czytelników bardzo pozytywnie, szczególnie ze względu na oryginalność myśli w niej zawartych (pojęcie emergentnej ewolucji i różne jej aplikacje)¹⁰. Słabszą stroną pozycji są niekonsekwencje w argumentacji powodujące nieporozumienia. Wynika to zapewne z esejistycznego rodzaju literackiego zastosowanego w tej pracy¹¹.

Najżywszą reakcję wywołała praca *Logika*. Recenzenci w kraju pozytywnie oceniali jej systematyczność i obiektywizm naukowy¹², szeroki zakres materii i krytyczne podejście¹³, w szczególności podkreślają znaczenie części o całości i strukturze, otwarcie problemu fundamentów logiki i jego ugruntowanie w epistemologii¹⁴. Po stronie krytyków najwięcej zarzutów podaje V. Tardy. Polemizuje z poglądem Tvrdego o prawdziwości hipotez w fizyce, która z łatwością buduje i odrzuca fikcyjne modele matematyczne i nie myśli o ich prawdziwości. W tym miejscu wydaje się, że Tardy nie zrozumiał całkowicie pojęcia prawdziwej hipotezy Tvrdego, które wyraża wskazany przez niego zamiar odtwarzania rzeczywistości przy pomocy modeli. Tardy trafnie zarzuca Tvrdemu przecenianie znaczenia indukcji w matematyce¹⁵ i nieodróżnianie pojęcia indukcji zupełnej od indukcji logicznej¹⁶.

Dyskusja o *Logice* Tvrdego odbyła się także na dwóch spotkaniach Zrzeszenia dla Syntezy Naukowej w Bratysławie 27 października i 3 listopada 1937 roku. I. Hrušovský w swojej polemice skupił uwagę na pojęciu indukcji racjonalnej i wymogu osiągnięcia przez niego absolutnie pewnego poznania¹⁷.

Należy podkreślić, że także pozostałe ważniejsze pozycje Tvrdego zostały pozytywnie odebrane w prasie. Należą do nich: *Názory o hrdinství v živote společnosti* (Poglądy na heroizm w życiu społecznym), *Nová renaissance* (Nowy renesans), *Průvodce dějinami evropské filosofie* (Przewodnik po historii filozofii europejskiej), *Úvod do filosofie* (Wstęp do filozofii) itd. Po II wojnie światowej ukazało się kilka artykułów w czasopismach prezentujących osobę J. Tvrdego nie tylko jako filozofa, lecz także jako człowieka i obywatela¹⁸.

także: F. Krejčí, *J. Tvrdy: Teorie pravdy*, Česká mysl XXVI(1930), s. 70-71.

¹⁰ Zbořil stwierdza, że Tvrdy określił emergencję paralelnie z C. L. Morganem - por. B. Zbořil, *Předmluva k II. vydání. Život a dílo Josefa Tvrdeho*, s. 10-11.

¹¹ Por. F. Šeráký, *Glosy k Tvrdeho Nové filosofii*, Česká mysl XXVIII(1932), s. 85-92.

¹² Por. M.K., *Logika a československá filosofie*, Lidové noviny (1937), cyt. za: *Josef Tvrdy*, E.j.10, č.145.

¹³ Por. dr. Vc., *Kniha profesora Tvrdeho o logice*, Slovenský denník 15/IV(1937), cyt. za: *Josef Tvrdy*, E.j.10, č.145.

¹⁴ Por. Mnk, *Nová česká logika*, 14. května 1937, cyt. za: *Josef Tvrdy*, E.j.10, č.145.

¹⁵ W tym punkcie interesującą zdaje się być teza Tvrdego o naturalnym pochodzeniu ludzkiego mózgu, który tworzy matematykę i dlatego podlega prawom, które sam odkrywa.

¹⁶ Por. V. Tardy, *Josef Tvrdy, Logika*, Česká mysl XXXIII(1937), s. 85-86.

¹⁷ Por. I. Hrušovský, M. Bakoš, *Dva roky činnosti vedeckej syntézy v Bratislave*, Elán IX(1938-1939)9-10, s. 12-13. Por. także: V. Bakoš, *Kapitoly z dejín slovenského myslenia*, Polygrafia, Bratislava 1995, s. 68. Z dokumentów wynika, że Tvrdy prawdopodobnie nie brał udziału we wspomnianej dyskusji.

¹⁸ Wspomniane artykuły znajdują się w archiwum Uniwersytetu Masaryka w Brnie pod numerami E.j. 15, č. 238.

Myśl filozoficzną Tvrdego uwzględniają także pozycje monograficzne poświęcone filozofii czeskiej. J. Král w podręczniku *Československá filosofie* opracował myśl Tvrdego w ramach części poświęconej neopozytywizmowi i filozofii metod naukowych¹⁹. Popelová w monografii *Studie o současné české filosofii* (Studium o współczesnej filozofii czeskiej) wskazuje, że Tvrdy jako uczeń Masaryka „podkreśla socjologię i filozofię demokracji humanistycznej”. Ta sama autorka filozofię Tvrdego rozumie jako „szczyt w rozwoju czeskiego pozytywizmu w dziedzinie filozofii systematycznej, ale także jego przewyżczenie”²⁰.

Z podanego przeglądu wynika, że filozofię Tvrdego przyjmowano w kraju w zasadzie pozytywnie. Naturalną polemikę filozofia ta wywołuje, kiedy spotyka się z filozofiami zbudowanymi na innych fundamentach (neokantyzm, logicyzm). Wewnętrzna krytyka skupia się na niekonsekwencjach w argumentacji i powierzchowności podczas tłumaczenia niektórych kwestii filozofii nauki (w pozycjach *Nová filosofie* i *Logika*). Część zarzutów Tvrdy uznawał za słuszne i zaznaczał, że niektóre opracowane przez niego problemy wymagają dalszego studium i rozwinięcia. Świadczy o tym fakt, że pojęcie indukcji racjonalnej próbował rozwinąć w niedokończonyj monografii *Indukce a její význam* (Indukcja i jej znaczenie). Pewna powierzchowność opracowania niektórych problemów wynika także z jego podejścia do filozofii. W jej ramach starał się stworzyć jak najszerszą syntezę. Podejście takie rozstrzyga o uwzględnianiu możliwie najszerszego spektrum problemów, kosztem ich pogłębionej analizy. Poza tym jego propozycja strukturalnego widzenia świata na początku minionego stulecia, nie mogła być poparta głębszymi matematycznymi i fizycznymi fundamentami. Dziś Tvrdy znalazłby je w nieliniowych systemach dynamicznych i w teorii struktur dyssypatywnych.

2. WKŁAD TVRDEGO DO FILOZOFII W CZECHACH I NA SŁOWACJI

Oceniając wkład Tvrdego do rozwoju filozofii w Czechach i na Słowacji, trzeba się skupić przede wszystkim na jego pracy naukowej. Jego praca pedagogiczna i popularyzatorska zostanie wspomniana jedynie marginalnie. Przyjęto perspektywę historyczną, która pozwoli wskazać na ważne myśli i publikacje dla rozwoju filozofii w kraju.

Jedną z podstawowych myśli Tvrdego w epistemologii jest tworzenie jedności logicznej na podstawie poznawanych relacji (podmiotowych, przedmiotowych). Według niego, każdy przedmiot powinno się ujmować z uwzględnieniem możliwie największej ilości relacji. Im więcej relacji da się objąć jedną kategorią logiczną, tym większe otrzyma się prawdopodobieństwo adekwatnego opisu rzeczywistości²¹. Myśl przyjętą w tym względzie od H. Höffdinga rozwinął i uzasadnił nie tylko na podstawie psychologii subiektywnej, ale także na podstawie filozofii na-

¹⁹ Por. J. Král, *Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplín*, Melantrich, Praha 1937, s. 59.

²⁰ J. Popelová, *Studie o současné české filosofii*, Praha 1946, s. 20, 22.

²¹ Por. J. Tvrdy, *Teorie pravdy*, s. 38.

uki. Prawa przyrody i ogólne relacje określają pewien aspekt rzeczywistości. Także matematyka (prawdy matematyczne), z której korzystają nauki przyrodnicze, ma swój stosunek do rzeczywistości. Chociaż te rozważania Tvrdego są inspirowane teoriopoznawczym stanowiskiem H. Poincarégo i E. Meyersona, w środowisku krajowym stanowiły nowe wzbogacające podejście, które wskazuje na pewną ontologię, bliską tezie o matematyzowalności przyrody²².

Pierwszy opis pojęcia emergencji pochodzi z rozważań epistemologicznych Tvrdego. Wyjaśnienia powstania zdolności do refleksji racjonalnej u człowieka, które podają H. Spencer, H. Tain i E. Mach, były – zdaniem Tvrdego – bardzo pasywne i statyczne, ponieważ zaniedbywały element ludzkiej woli. Podczas ewolucji gatunku ludzkiego, w pewnym wyższym stadium rozwoju pojawia się nowy pierwiastek, który organizuje dane zmysłowe w nowe całości według pryncypium identyczności. Chodzi o prostą refleksję racjonalną. Interesujący jest fakt, że opis ten Tvrdy opublikował już w 1921 roku w pozycji *Filosofie náboženství* (Filozofia religii)²³. W tym samym roku C. Lloyd Morgan wygłosił odczyt *Advancements of science*, w trakcie którego ponownie poddał pod dyskusję pojęcie emergencji. Wszystko świadczy o tym, że Tvrdy sformułował pojęcie emergencji na podstawie samodzielnego rozważania filozoficznego²⁴. Sam termin „emergencja” Tvrdy do dyskusji filozoficznej wprowadził po zapoznaniu się z nim na kongresie filozoficznym w Oxfordzie w 1930 roku. Jako wynik oxfordzkich inspiracji pojawia się utrzymana w konwencji eseju pozycja *Nová filosofie. Analýsa dnešní filosofické situace* (Nowa filozofia. Analiza współczesnej sytuacji filozoficznej), w której Tvrdy ukazuje wpływ nauki na współczesną kulturę. W niej podaje aplikacje pojęcia emergencji w różnych dziedzinach: zastąpił nim finalistyczne wyjaśnienie pojęcia twórczości; w etyce używa go do wyjaśnienia celowego działania jednostki; w filozofii historii wyjaśnia nim nagłe zmiany w cywilizacjach; w fizyce jego aplikację dostrzega w dopełnieniu mechanistycznie-przyczynowego wyjaśniania procesów i przeciwstawę teorii cieplnej śmierci wszechświata.

Wkład Tvrdego jest widoczny także w historii filozofii i filozofii historii. Spod jego pióra pochodzi pierwsze czeskie opracowanie filozofii słowiańskiej w Polsce i na Bałkanach. Chodzi o historycznie ujętą pracę *Filosofie u Slovanů* (Filozofia Słowian) i społeczno-psychologiczne opracowania *Soudobá filosofie polská* (Współczesna filozofia polska) i *Dnešní filosofie u jižních Slovanů* (Dzisiejsza filozofia u Słowian południowych). Do opracowań filozofii polskiej należy monografia W. M. Kozłowski przedstawiająca zarys myśli filozofa. Pracą oryginalną z filozofii historii jest studium *Nová renaissance* (Nowy renesans), w której Tvrdy aplikuje stanowisko socjologiczne do problematyki periodyzacji historii (ponowne pojawianie się renesansu) i pojęcie emergencji do problematyki dynamiki w historii.

²² O matematyczności przyrody pisze M. Heller, *Filozofia i wszechświat*, Universitas, Kraków 2006, s. 48-57.

²³ Por. J. Tvrdy, *Filosofie náboženství*, J. Kajš, Brno 1921, s. 79-80.

²⁴ Por. B. Zbořil, *Předmluva k II. vydání. Život a dílo Josefa Tvrdeho*, s. 10-11.

Do najważniejszych prac Tvrdego w dziedzinie epistemologii należy *Teorie pravdy* (Teoria prawdy) i studium historyczne *Problém skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v dějinách filosofie* (Problem rzeczywistości u Davida Huma i jego znaczenie w historii filozofii). W pierwszej z nich Tvrdy przedstawia przegląd różnych podejść do zagadnienia prawdy i określa swoje krytyczno-realistyczne stanowisko. Druga z pozycji nie ogranicza się jedynie do analizy poglądów Huma, lecz także zaznacza jego szerokie oddziaływanie na filozofię europejską.

Z podręczników wymienić należy głównie pracę *Logika*, która na Słowacji i w Czechach stanowi pierwszy nowoczesny podręcznik uniwersyteckiej logiki i metodologii nauk. Wielkie znaczenie w swoim czasie miały także podręczniki *Průvodce dějinami evropské filosofie* (Przewodnik historii filozofii europejskiej) i *Úvod do filosofie* (Wstęp do filozofii), które doczekały się kilku wydań.

Jako profesor filozofii, Tvrdy wykładał na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie, w latach 1927-1938. Prowadził tam przede wszystkim „seminarium” z filozofii (w dzisiejszym znaczeniu katedrę filozofii). W swoim działaniu pedagogicznym skupił się głównie na wychowaniu przyszłych nauczycieli szkół średnich (liceum). Być może dlatego nie miał wybitnych uczniów, którzy nawiązaliby do jego poglądów filozoficznych i je rozwijali. Do jego uczniów wśród profesorów uniwersytetu należą Svätopluk Štúr i Jozef Dieška (później współpracował z N. Losskim). Ponadto na polu filozofii dali się poznać następujący uczniowie Tvrdego: Pavel Brosz, Karol Kattoš a Jozef Mikleš²⁵. Poza Bratysławą Tvrdy wykładał także w Brnie, gdzie mieszkał (od roku 1921 w Szkole Wyższego Studium Pedagogicznego i od roku 1922 na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Masaryka). W swojej pracy dydaktycznej zajmował się także wykładami popularnymi z filozofii, pedagogiki i etyki.

Niejako w podsumowaniu tej części opracowania należy zauważyć, że trudno jest dokonać próby oceny odrębnego wkładu Tvrdego do filozofii czeskiej i filozofii słowackiej. Jego działalność przypada bowiem na okres Republiki Czechosłowackiej, w którym jego prace były drukowane i dostępne na całym obszarze państwa.

3. POSTRZEGANIE FILOZOFII TVRDEGO W ŚRODOWISKACH ZAGRANICZNYCH

Kontakty, jakie miał Tvrdy z filozofami za granicą, można odtworzyć po części na podstawie jego udziału w kongresach filozoficznych, następnie na podstawie kontaktów osobistych – poprzez zachowaną korespondencję. Kolejnym źródłem są jego publikacje i recenzje jego prac, które ukazywały się za granicą.

Siódmy międzynarodowy kongres filozoficzny w Oxfordzie w 1930 roku był pierwszym, w którym Tvrdy wziął udział. Wystąpił na nim w dyskusji, a swoje wystąpienie zatytułował *Poměr vědeckého poznání k ideálnímu poznání* (Stosunek poznania naukowego do poznania idealnego). Zaproponował, ażeby poszukiwanie ideału poznania naukowego zostało skierowane na personalne poznanie jednostki.

²⁵ Więcej o działalności Tvrdego na Słowacji: V. Bakoš, *Česká filozofie na Slovensku*, s. 251-281.

Przy czym uznał, że celem poznania człowieka jest czyn. Synteza prawdy podmiotowej i prawdy przedmiotowej lepiej i bardziej osobiście odzwierciedla rzeczywistość – prawda naukowa musi stać się prawdą osobistą. Jego wystąpienie było pozytywnie przyjęte przez uczestników kongresu²⁶.

Na VIII międzynarodowym kongresie filozoficznym w Pradze w 1934 r. Tvrdy także zabrał głos tylko w dyskusji. Podjął w niej polemikę z nazistowskim filozofem W. Hellpachem²⁷. Na następny, IX kongres filozoficzny w Paryżu w roku 1937 Tvrdy przygotował odczyt zatytułowany *Descartes et la pensée tchécoslovaque* (Kartezjusz i myśl czechosłowacka). Przedstawił w nim swoją tezę, popartą argumentacją historyczną, że Kartezjusz, po bitwie na Białej Górze, odwiedził Pragę. Zarazem ukazał wpływ Kartezjusza na filozofów czeskich: J. A. Komeńskiego, B. Bolzano i T. G. Masaryka. Na kongresie tym zabrał także głos w dyskusji o teoriach wartości i norm. Podsumowując swoje wrażenia z kongresu, Tvrdy ocenił możliwość osobistego kontaktu z życiem i różnymi poglądami filozoficznymi²⁸.

Można przypuszczać, że Tvrdy nawiązał kontakty osobiste z filozofami słowiańskimi na kongresach filozoficznych²⁹. W jego spuściźnie znajduje się korespondencja z filozofami rosyjskimi: Borisem Jakowenką (z 1940 roku) i Nikołajem Losskim (z 1932 roku), polskim filozofem Joachimem Metallmannem (z lat 1931-38) i filozofami serbskimi: Dušanem Nedeljkovićem (z lat 1930-31) i Nicola Popovićem (z 1926 roku). Spośród nich najbliższe kontakty Tvrdy prawdopodobnie utrzymywał z Nedeljkowiczem i Metallmannem. Z pomocą pierwszego z nich opublikował w języku serbskim pracę *Savremena čehoslovačka filozofija* (Współczesna filozofia czechosłowacka), w której poinformował jugosłowiańskie środowisko filozoficzne o stanie filozofii w Czechach i na Słowacji.

Wydaje się, że z zagranicznych filozofów najszerszą współpracę Tvrdy nawiązał z polskim filozofem J. Metallmannem. Dzięki jego recenzjom polskie środowisko filozoficzne dowiedziało się o studium Tvrdego *Soudobá filosofie polská* (Współczesna filozofia polska), o nekrologu filozofa W. M. Kozłowskiego i o podręczniku *Logika*. W recenzji do pierwszej z pozycji Metallman wskazuje na rozległe horyzonty zainteresowań filozoficznych Tvrdego i jego obiektywizm klasyfikacji polskich kierunków filozoficznych. Notuje także brak wzmianki o historii filozofii i o postaciach takich, jak: W. Tatarkiewicz, K. Błeszyński, W. Natanson, L. Petrażycki, E. Stamm, S. Witkiewicz i A. Wiegner. W ślad za tym proponuje, ażeby Tvrdy swojej uwagi nie skupiał tylko na dziedzinach, które stanowią przedmiot akademickich zainteresowań prezentowanych filozofów³⁰. Recenzja nekrologu informu-

²⁶ Por. J. Tvrđý, *Z prozatímních stručných poznámek*, s. 37-37a.

²⁷ Por. B. Zbořil, *Předmluva k II. vydání. Život a dílo Josefa Tvrdeho*, s. 9.

²⁸ Por. IX. mezinárodní kongres filosofický v Paříži, Bratislava XI(1937), s. 451-455; *Descartes a myšlení československé*, Česká mysl XXXIII (1937), s. 156-164, *Z prozatímních stručných poznámek*, s. 40-41.

²⁹ Szczególnie o stosunkach J. Tvrdego z filozofią polską: P. Mlynarčík, *Josef Tvrdy a filozofia polska*, Studia z filozofii Polskiej 5(2010), s. 205-213.

³⁰ Por. J. Metallmann, *O współczesnej filozofii polskiej*, Epoka I, č. 12 (1932), s. 12-13.

jącego o śmierci Kozłowskiego wskazuje na szybszą i pełniejszą merytorycznie reakcję Tvrdego i Czeskiej Akademii Nauk i Umiejętności niż wykazana marginalnymi wzmiankami w polskiej prasie reakcja polskiego środowiska filozoficznego. Takie potraktowanie pamięci o Kozłowskim Tvrdy uważa za niesprawiedliwość, zważywszy na jego filozoficzne zasługi³¹. Opracowanie polskiej filozofii przez Tvrdego, Metallman oceniał także w artykule *Poměr Josefa Tvrdeho k polské filosofii* (Stosunek Josefa Tvrdego do filozofii polskiej) przy okazji obchodów 60-tej rocznicy urodzin. Ostatnia ze wspomnianych recenzji informuje polskie środowisko filozoficzne o pracy Tvrdego pt. *Logika*. Metallmann pozytywnie ocenia w niej problemowe podejście Tvrdego do poszczególnych tematów (na pograniczu logiki, metodologii i epistemologii), które uczy czytelnika krytycznemu myśleniu. Polemizuje z Tvrzym w sprawie pojęcia indukcji racjonalnej, które – według Metallmanna – w podejściu klasycznym oznacza właśnie dedukcję czy – w szerszym znaczeniu – weryfikację³².

Na podstawie przedstawionych faktów można stwierdzić, że Tvrdy swoje prace adresował przede wszystkim do środowiska filozoficznego w kraju. Oprócz wspomnianych prac, opublikował jeszcze, po francusku, dwa artykuły: *La verité personelle et ses relations avec la verité ompersonelle* (Prawda osobowa i jej stosunki do prawdy pozaosobowej) i *La Philosophie de T. G. Masaryk*. Zarazem jednak nie stronił od kontaktów z zagranicą, lecz przeciwnie, czerpał z nich nowe bodźce dla swojej twórczości filozoficznej. Świadczą o tym dokumenty, potwierdzające jego uczestnictwo w międzynarodowych kongresach filozoficznych. Należy ponadto wyróżnić jego współpracę z polskim filozofem Metallmannem, którego myśl opierała się także na naukach szczegółowych. Najgłośniejsze echo za granicą wywołały pozycje Tvrdego *Logika* i *Soudobá filosofie polská* (Współczesna filozofia polska). Trzeba przypomnieć, że zamiarem niniejszego artykułu nie było prześledzenie reakcji zagranicznych na działalność filozoficzną Tvrdego. Możliwe jest zatem, że niektóre z reakcji zostały tutaj nie odnotowane.

4. AKTUALNOŚĆ POGLĄDÓW TVRDEGO

Z dzisiejszego punktu widzenia powierzchownie odczytywana twórczość filozoficzna czasów minionych może się wydawać anachroniczna. Tylko głębsze i analityczne podejście do myśli jakiejś osoby umożliwia odkrycie jej rzeczywistą wartość i aktualność. Dotyczy to także Josefa Tvrdego, tym bardziej, że w przeszłości jego dzieło z powodów ideologicznych pozostawało na marginesie zainteresowania świata filozoficznego. Można postawić pytania: które z jego myśli są aktualne i dzisiaj?, które z jego poglądów znalazły rozwinięcie w pracach innych autorów?

Bliski stosunek między filozofią i nauką, pojawiający się w dorobku Tvrdego, wskazuje na kierunek, w którym można znaleźć metodologiczne podstawy jego myślenia³³. Analogicznie do nauk szczegółowych, zakłada istnienie i możliwość

³¹ Por. J. Metallmann, *J. Tvrdy: W. M. Kozłowski*, Kwartalnik filozoficzny XIII(1937)5, s. 322-323.

³² Por. tenże, *J. Tvrdy: Logika*, Kwartalnik Filozoficzny XVI(1939)1, 84-91.

³³ „Nauka dodaje jednak materiału dla filozofii, staje się kryterium dla niej, i to filozofii wiel-

racjonalnego poznania świata. Opowiada się za wszystkimi sposobami poznawczymi, ale wymaga ich sprawdzania za pomocą zasad logiki³⁴. To zaś pozwala poszukiwać w filozofii Tvrdego elementów strukturalistycznych.

Problematykę współczesnego strukturalizmu obejmuje druga część studium J. Mączki pod nazwą *Wszechświat strukturalny*³⁵. Poprzez wskazanie na istotne elementy przedstawia on różne rodzaje strukturalizmu (od matematyki, poprzez fizykę, kończąc na współczesnej filozofii nauki). W jednym z wniosków stwierdza, że „matematyczno-empiryczna metoda nauk przyrodniczych zakłada strukturalno-dynamiczne widzenie świata”³⁶. Tak poprzez pryzmat matematyki i fizyki postrzega się świat jako pewną strukturę struktur odznaczającą się relacjami pomiędzy poszczególnymi elementami i siłami, które powodują dynamiczne przemiany struktury.

Strukturalno-dynamiczne widzenie świata jest lepiej widoczne w filozofii Tvrdego na ostatnim etapie jego twórczości (po roku 1930). W tym czasie po raz pierwszy używa takich pojęć, jak: holizm, determinizm strukturalny, emergencja i indukcja racjonalna.

Wcześniej, w pracy *Teorie pravdy* (Teoria prawdy), ujmując proces poznawczy poprzez relacje – stosunki, jakie podmiot uznaje za słuszne, podmiotowo lub przedmiotowo. Zgodnie z tym, jedność prawdy rozumie w złożoności stosunków. Pełnia poznania jest dla niego celem, który można osiągnąć na drodze poznawania możliwie jak największej ilości relacji³⁷. Filozofia współczesna, głównie w obszarze filozofii nauki, stosuje analogiczne podejście za pomocą matematycznego pojęcia relacji funkcjonującego między obiektami i kategoriami matematycznymi. W odróżnieniu od intuicji Tvrdego do opisu rzeczywistości, podejście to wykorzystuje modele matematyczne i dochowuje wierność przekonaniu, że tylko interpretacja fizyczna niektórych relacji pozwala na odkrycie adekwatnej struktury wszechświata³⁸.

Naukowo-krytyczne podejście Tvrdego do rzeczywistości odzwierciedla metoda jego filozoficznej argumentacji. Na podstawie analizy jego tekstów można zestawiać przyjęty przez niego schemat argumentacji: teza – jej geneza – zarzuty – odpowiedzi, ocena – stanowisko autora – podsumowanie³⁹. Wynika z niego, że

kich artystów itp. Filozofia nie może głosić czegoś, co by zaprzeczało odkryciom naukowym” (tłum. autora) – J. Tvrđý, *Úvod do filosofie*, Komenium, Brno 1947, s. 14.

³⁴ „Logika powinna anulować i usunąć z życiowego światopoglądu wszystkiego, co jest nielogiczne, sporne” (tłum. autora) – Tamże, 14.

³⁵ J. Mączka, *Wszechświat strukturalny. Strukturalizm w dziele Joachima Metallmanna a strukturalizm współczesnej nauki*, OBI, Kraków 2002, s. 181-276.

³⁶ Tamże, 270.

³⁷ „...prawda powinna być złożona, tworząca związki i dzięki tym związkom staje się relacyjna [...] Lecz (filozofia) nie zna bezpośredniej drogi do absolutu, do absolutu może się człowiek przybliżyć tylko drogą relacyjną” (tłum. autora) – J. Tvrđý, *Teorie pravdy, Noetická rozprava*, FFUK, Bratislava 1929, s. 100. Por. także: J. Tvrđý, *Úvod*, s. 34.

³⁸ Do dzieł klasyki strukturalizmu w filozofii nauki zaliczają się prace: P. Duhem, *The Aim and Structure of Physical Theory*, Princeton University Press, New Jersey 1991; H. Poincaré, *Nauka i hipoteza*, Warszawa 1908. Listę następnych pozycji podaje: J. Mączka, *Wszechświat*, s. 249, przypis 123.

³⁹ Por. P. Młynarčík, *Filozofia a nauka w ujęciu Josefa Tvrdego*, praca doktorska, Uniwersytet Jana Pawła II, Kraków 2005, s. 87-99.

Tvrdy argumentacji nie rozpoczyna od definicji pojęcia, jak jest zwyczajem w filozofii scholastycznej, lecz od przedstawienia problemu (tezy, myśli). Przytacza dalej wgląd w historię, albo genezę problemu i następnie dodaje możliwe albo istniejące zarzuty zawarte w poglądach przeciwnych. W tym miejscu Tvrdy identyfikuje poszczególne elementy struktury pojęciowej, ich wzajemne stosunki wewnątrz i na zewnątrz. Jest to droga, na której uzasadnia swoje poglądy, ocenia i rozwiązuje konkretne problemy. W części syntetycznej (podsumowującej) pojawia się pojęcie (zagadnienie) w jaśniejszym świetle – w całości. Omówione postępowanie wskazuje na fakt, że Tvrdy dąży do syntetycznego poglądu, zbudowanego na klarownych powiązaniach myśli – relacjach. Analogicznie postępują strukturaliści (Lévi-Strauss), dając pierwszeństwo wzorcom relacji struktury przed poszczególnymi elementami, z których są one złożone⁴⁰.

Na pojęciu całości jako struktury Tvrdy koncentruje uwagę w swojej filozofii nauki. Wymienia podstawowe charakterystyki struktur: a) determinizm strukturalny – decyduje o rozmieszczeniu elementów w strukturze⁴¹, b) centrum strukturalne – buduje, kieruje procesami w strukturze⁴². Dla poparcia tego schematu podaje przykłady z fizyki, biologii i socjologii. Swoje myśli Tvrdy rozwija na podstawie J. Metallmanna, E. Meyersona, C. Stumpfa i W. Burkampa. Analogiczną myśl opracowuje dziś ogólna teoria systemów przy pomocy matematyki. Jej podstawy położył w latach trzydziestych XX wieku Ludwig von Bertalanffy, studiując organizmy z punktu widzenia całości. Później określił system jako zbiór elementów i ich wzajemnych relacji⁴³. Pojęcie centrum strukturalnego przybliża się zaś do pojęcia zasady organizacyjnej, którą omawia Paul C. Davies w pozycji *The Cosmic Blueprint*⁴⁴.

W celu wyjaśnienia powstawania całości, Tvrdy korzystał z pojęcia rozwoju emergentnego, który zaczerpnął z biologii. Określa go przede wszystkim, jako: 1. Powstawanie nowych własności, których nie można wyprowadzić z własności poszczególnych elementów, 2. Pierwiastek identyczności (prawo naturalne) – zabezpiecza przyczynową kontynuację procesu, 3. Pierwiastek dyferencjacji (konkretne

⁴⁰ Por. J. Mączka, *Wszechświat*, s. 246. Autor odwołuje się na pozycję: E. Leach, *Lévi-Strauss*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1998, s. 33. O syntezie poglądów por. także: J. Tvrđý, *Úvod*, s. 15.

⁴¹ „...determinizm strukturalny nie ma owej obecności [determinizmu przyczynowego], ponieważ poszczególne struktury tworzące większe-, mniejsze całości mają tylko pewne okręgi ogólności [...]. Także całości spełniają pewne warunki, za których powstają, a także znikają, lecz tego, że określony proces w ramach struktury wykazuje pewną regularność, nie można przyczynowo wynioskować” (tłum. autora) - J. Tvrđý, *Logika*, Melantrich, Praha 1937, s. 195.

⁴² „...członki struktury nabywają pomimo stosunków do drugich członków struktury specjalną relację do centra strukturalnego i stosunek ten jest zrównoważony specjalną relacją centra do poszczególnych członków struktury. [...] Jest to po prostu specjalna zasada formalna niemająca analogii w relacji przyczynowej” (tłum. autora) - J. Tvrđý, *Logika*, s. 194-195.

⁴³ Por. J. Mączka, *Wszechświat*, s. 259. Podstawowe prace L. von Bertalanffy to: *Theoretische Biologie*, I, II Borntraeger, Berlin 1932, 1942; *General System Theory*, George Breyiller, Inc., New York 1968.

⁴⁴ Por. C. P. Davies, *The Cosmic Blueprint*, A. Touchstone Book, Published by Simon&Schuster Inc., New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo 1989, s. 144-151.

przypadkowe bodźce) – zastępuje pluralizm procesów⁴⁵. Pojęcie emergencji pozostaje aktualne także dziś. Nie wchodzi w skład teorii przyrodniczych, lecz pozostało w obszarze filozofii i wykorzystywane jest w rozważaniach metanaukowych. Niektóre własności wskazane przez Tvrdego wchodziły w skład opisów procesów oddalonych od równowagi termodynamicznej (turbulencja, powstawanie struktur złożonych w chemii i biologii). Procesy te charakteryzuje tak ciągłość, jak pewna niestabilność – uczulenie na słabe bodźce z otoczenia. Powstają nowe tzw. struktury dyssypatywne z nowymi własnościami, różniącymi się od własności poszczególnych elementów składowych. Tak przyczynowość działającą od dołu (tzw. *bottom-up causation*) dopełnia przyczynowość odgórna (tzw. *top-down causation*)⁴⁶.

Należy zarazem dodać, że nie wszystkie pojęcia Tvrdego i intuicje filozoficzno-naukowego ujmowania świata znalazły swoje rozwinięcie i są aktualne także dzisiaj. Do takich pojęć należy indukcja racjonalna. Została ona opracowana przez Tvrdego w ramach filozofii nauki, na podstawie jego epistemologii relacyjnej i logicznej zasady racji dostatecznej. Tvrdy starał się oczyścić od zarzutów pojęcie indukcji J. S. Milla i nawiązując do pojęcia indukcji racjonalnej H. Dubsy, opracował je po stronie logicznej jako ogólną teorię konstrukcji i weryfikacji hipotez. Nie dowartościował w niej roli dedukcji w naukach, włączając dedukcję do systemu szeroko pojmowanej indukcji. Podobne podejście widać u niego w logice. Przedstawił jej bardzo staranne opracowanie wskazujące na jego erudycję i oryginalne rozwiązania w swoim czasie. Natomiast w porównaniu ze współczesną logiką formalną, nie potrafił wyzwolić się od psychologii i dowartościować pełnego znaczenia symboli w logice. Filozofia nauki i logika formalna poszły swoją drogą i rozwijają się na gruncie myśli koła wiedeńskiego, które Tvrdy w swoim czasie krytykował⁴⁷. Oprócz omawianych tematów, aktualnymi pozostają także antropologiczne osiągnięcia Tvrdego, jak humanizm i twórczość ludzka na polu etyki.

5. ZAKOŃCZENIE

Na podstawie tego, co zostało dotychczas zaprezentowane, można stwierdzić, że filozofia Tvrdego jawi się jako oryginalny system, oparty na naukach (przyrodniczych i humanistycznych), noszący wyraźne ślady wpływu strukturalizmu.

⁴⁵ Por. J. Tvrdy, *Úvod*, s. 65. Tvrdy podaje także strukturalistyczny opis emergencji: „W każdym rozwoju powstają nowe całości na podstawie pewnych warunków [...] nowa teoria emergentnej ewolucji podkreśla, że na podstawie pewnych warunków powstaje nowa, jakby wyłaniająca się struktura, która tedy nie jest tylko rezultatem warunków” (tłum. autora) - J. Tvrdy, *Logika*, s. 195.

⁴⁶ Por. J. Mączka, *Wszechświat*, s. 222-234. Por. także: D. T. Campbell, *Downward Causation in Hierarchically Organized Systems*, w: *Studies in the Philosophy of Biology*, red. F. J. Ayala, T. Dobrzahnsky, Macmillan, London 1974, s. 179-186; R.W. Sperry, *Science and Moral Priority*, Blackwell, Oxford 1983.

O ciągłym zainteresowaniu filozofów pojęciem emergencji świadczy także konferencja metodologiczna zorganizowana w maju 2005 roku w Krakowie przez Polską Akademię Umiejętności i Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych przy Wydziale filozoficznym UJP II Kraków.

⁴⁷ Stosunki indukcji, dedukcji i intuicji z takiego punktu widzenia omówione zostały prz. w pozycji K. Popper, *Nieustanne poszukiwania. Autobiografia intelektualna*, Znak, Kraków 1997, s. 196-206.

Tvrďy nie opracował go w ramach systematycznego traktatu, ale został on rozproszony w poszczególnych monografiach, podręcznikach i artykułach. W wielu miejscach myśl jego nawiązuje do tradycji filozoficznej, co może być powodem tego, że niektórzy autorzy nadają jej (według wyników niniejszego studium) nieadekwatną przydawkę – eklektyczna. Mnóstwo odniesień do poglądów innych filozofów świadczy o wielkiej erudycji filozoficznej Tvrďego. Niestety nie było mu dane, ażeby swoje myśli filozoficzne przedstawił w systematycznej formie. Zmarł przedwcześnie w obozie koncentracyjnym, zostawiając za sobą niedokończone prace i projekty.

THE IMPORTANCE OF JOSEF TVRĐY'S (1887-1942)
PHILOSOPHICAL THOUGHT

Summary

T. G. Masaryk, after returning from Vienna to Prague, became a key figure in the philosophical and political life in the country. He exerted his influence on the formation of many philosophers, among others, on Josef Tvrďy, a representative of Czech philosophical positivism and realism. The article deals with the repercussions and the significance of Tvrďy's thought in relation to the contemporary philosophy and the philosophy of the interwar period. The author includes Tvrďy among the most original philosophical writers in Slovakia and the Czech Republic of the interwar period as a precursor of structuralism, whose works are not sufficiently appreciated in our times.

Keywords: Josef Tvrďy, interwar philosophy, science, structuralism, significance

Nota o Autorze: Ks. PhDr. Ing. Peter Mlynarčík SDB, PhD., wykładowca filozofii w Instytucie św. Tomasza z Akwinu w Żylinie i na Katedrze pracy socjalnej z dziećmi i młodzieżą Wyższej Szkoły Zdrowia i Pracy Socjalnej św. Elżbiety w Żylinie (Słowacja). W swoich badaniach podejmuje problematykę filozoficznych aspektów nauk przyrodniczych, teologii i nauk socjalnych.

Słowa kluczowe: Josef Tvrďy, filozofia międzywojenna, strukturalizm, nauka